

MARTYNAS MAŽVYDAS

MARTYNAS MAŽVYDAS RAŠO LIETUVIŠKAS KNYGAS

PIRMOJI LIETUVIŠKA KNYGA

Pirmosios lietuviškos knygos išliko du egzemplioriai. Vienas jų saugomas Vilniaus universitete, kitas – Torunės universitete Lenkijoje. Vilniškis egzempliorius gerai išsilaikęs, įrištas pergamentu.

Romėnai sakydavo *habent sua fata libelli* – knygos turi savo likimą. Vilniškio egzemplioriaus likimas tikrai ypatingas: jis atkeliavo į Lietuvą iš... Odesos viešosios bibliotekos, o ten pateko XIX a. antroje pusėje iš Berlyno. Bet Odesos bibliotekos lentynoje iš pradžių knygos nerasta, mat ją buvo pasiėmęs vienas skaitytojas... mokytis lietuvių kalbos! Susitarus Lietuvai ir Ukrainai, Mažvydo katekizmas buvo gautas mainais Vilniaus universiteto pastangomis 1957 m. Tai Vilniaus universiteto ir jo bibliotekos pasididžiavimas, lietuvių brangiausias turtas.

Pirmosios lietuviškos knygos pavadinimas pateikiamas pritaikant dabartinę rašybą ir tartį (taip daroma ir toliau): Katekizmuso prasti [paprasti] žodžiai, mokslas skaitymo rašto ir giesmės, dėl krikščionystės bei dėl bernelių jaunų naujai suguldytos. Karaliaučių VIII dieną mėnesies sausio metų užgimimo Dievo MDXLVII. Soli Deo gloria [lotynų k.: „vienam Dievui garbė“].

Savo knygelę Mažvydas vadina dvejopai – ir „katekizmusas“, ir „katekizmas“. Graikiškai ir lotyniškai šis žodis reiškia „pamokymas“. Katekizmuose dėstomi krikščionių tikėjimo pagrindai klausimų ir atsakymų forma.

Išoriniai duomenys. Knyga turi 79 puslapius. Tiražas, kaip spėjama, buvo 200–300 egzempliorių. Vyrauja gotikinis (vokiškas) šriftas, nors lotyniška dedikacija ir lotyniška prakalba atspausdintos lotynišku šriftu. Spausdino vokiečių Hansas Veinreichas. Katekizmo antraštė papuošta Renesanso stiliaus vinjete (medžio raižiniu), kuri apgaubia knygos pavadinimą. Vinjetės elementus sudaro vadinamieji akanto lapai (stilizuota lapų ir žiedų augmenija), rozetės (stilizuoti rožės žiedai), „putti“ (itališkai – maži nuogi berniukai) ir kartušas (pranc. „pusiau išvyniotas ritinys arba skydas užrištais pakraščiais“), dažnai vaizduojamas herbuose.

Pasirodymo laikas nėra visiškai aiškus. Neabejojama, kad knyga išėjo 1547 m., o jubiliejus švenčiamas taip, kaip parašyta antraštiniame puslapyje, – sausio 8 d.

Kokia literatūra pasiremta. Knyga parengta sumaniai, pasinaudojant keliais kitų tautų autorių darbais. Svarbiausią vietą tarp jų užima rašytojas lenkas Sekliucijanas (apie 1510–1578). Jis buvo pažįstamas su Kulviečiu ir Rapolioniu. Pasitraukęs iš Lenkijos į Karaliaučių, nuo 1543 m. aktyviai dirbo tarp gyventojų lenkų kaip pamokslininkas, spaustuvininkas, leidėjas. Išleido keletą liuteroniškų religinių knygų lenkų kalba. Mažvydas pasinaudojo Sekliucijano *Mažuoju katekizmu* (1545), *Didžiuoju katekizmu* (1547) ir giesmynu (1547). Be to, jis dar naudojosi Jano Maleckio (Jan Malecki) lenkiškuoju katekizmu (Karaliaučius, 1546), vokiečių autoriaus Jodoko Vilicho (Jodok Wilich) lotyniškuoju katekizmu (1542), elementoriui sudaryti pasitelkė vokiečio Georgo Sauromano (Georg Sauroman) lotynišką *Mažąjį katekizmą* (1529), skirtą mokykloms. Galbūt tais klausimais jį konsultavo Karaliaučiaus universiteto rektorius Stafilas.

Autoriaus klausimas. Katekizme autorius ar parengėjas oficialiai nepažymėti. Tačiau jau seniai ši knyga laikoma Mažvydo darbu. Ilgą laiką buvo remiamasi jo amžininko ir pusbrolio Vilento liudijimu. Tačiau be Vilento liudijimo, pasirodo dar yra vienas neginčijamas, lemiamas argumentas. Tai katekizme esanti eiliuota lietuviška pratarmė. 1938 m. lenkų kalbininkas Janas Safarevičius (Jan

Safarewicz, 1904–1992) išskaitė toje prakalboje esantį Mažvydo akrostichą. (Safarevičius studijavo Vilniaus universitete, tobulinosi Paryžiuje, profesoriavo Vilniaus, Krokuvos universitetuose; Vilniaus universitetas, 1979 m. švęsdamas 400 m. jubiliejų, Safarevičiui suteikė Garbės daktaro vardą.) Vėliau Safarevičius rado Mažvydo akrostichą ir knygoje *Forma krikštymo*.

Akrostichas – graikiškai taip vadinamas kūrinys, kurio atskiros eilučių raidės, įvairiai skaitant, sudaro žodžius ar posakius. Tai pastebėti sunku. Skaitant katekizmo lietuviškosios pratarmės eilučių pirmąsias raides nuo trečios iki devynioliktos eilutės, išeina lotyniška forma MARTJNVS MASVJDJVS – Martinus Masvidius. Mažvydo plunksnai katekizme priklauso apie du trečdalius teksto. Mažesniosios teksto dalies autoriais reikėtų laikyti Kulvietį, Rapolionį, Zablockį, galbūt ir Karaliaučiaus universiteto rektorių Stafilą.

Pirmosios lietuviškos knygos dalys. Galime jas sunumeruoti.

1. Dedicacija lotynų kalba „Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei“ parašyta ketureiliu. Matome, kad lietuviai, Reformacijos veikėjai, dirba ir Bažnyčiai, ir tėvynei. Tai labai svarbu. Jie nori, kad tėvynė būtų šiuolaikiška, kad ji atsisakytų ne tik pagonybės, bet ir katalikybės, kad priimtų naujausią mokslą – liuteronybę. Tuo pat metu šiame ketureilyje aiškiai matyti ir pasaulietinė idėja – patriotizmas, ištikimybė savo didiesiems kunigaikščiams:

Lietuva mano garsi, kunigaikščių laiminga Tėvyne,
Dievo įsakymus šiuos vykdyki siela skaisčia,
Kad neprislėgtų Tavęs atsiskaitymo valandą rūsčią
Pyktis Teisėjo garbaus, sėdinčio soste aukštam.
(Vertė Regina Koženiauskiene¹)

Beje, lotyniškame dedikacijos originale Lietuvos valdovai vadinami oficialiu titulu – didžiaisais kunigaikščiais.

Dedicacija rodo, kad visa knygelė skiriama pirmiausia ne Prūsijos Kunigaikštystei, į kurią Mažvydas atvyko tik prieš vienerius metus ir kurioje juo rūpinosi kunigaikštis Albrechtas, bet tikrajai autoriaus tėvynei – Lietuvai. Todėl galima manyti, kad tuo laiku, t. y. 1547 m., Mažvydas dar nežinojo, kaip galutinai susiklostys jo likimas, ir galbūt manė, kad vėl grįš į Lietuvą propaguoti liuteronybės, dirbti ten liuteroniškoje parapijoje.

Šio ketureilio, parašyto eleginiu distichu, autoriumi, suprantama, laikome Mažvydą. Graikiškai *distichas* – dvielis, kurio neporinės eilutės parašytos hegzametru, porinės pentametru.

2. Lotyniška pratarmė „Malonės ir ramybės Lietuvos bažnyčių ganytojams ir tarnams“. Kas jos autorius, nepažymėta. Paprastai jo autoriumi laikomas Karaliaučiaus universiteto rektorius Stafilas. Jis ilgai gyveno Lietuvoje, išmoko lietuviškai, rusėniškai, lenkiškai, Karaliaučiuje bendravo su Rapolioniu. Tačiau kai kurios pratarmės vietos skamba taip, lyg būtų parašytos Mažvydo. Pavyzdžiui, Stafilas, būdamas nelietuvis, neturėjo rašyti, kad katekizmą įteikia „mūsų, lietuvių, kalba“. Manytume, šią lotynišką pratarmę reikia laikyti abiejų autorių – Mažvydo ir Stafilo – darbu.

Pagrindinės pratarmės mintys yra liuteroniškos. Biblija ir kita religinė literatūra turi būti prieinama visiems – ne tik dvasininkų luomui. Tai gali būti pasiekama leidžiant Bibliją ir kitas religines knygas tautinėmis kalbomis. Katalikų Bažnyčia laikėsi nuostatos, kad nemokytas žmogus Šv. Rašto nesupras. Reformacijos ideologai buvo įsitikinę, kad Bibliją reikia skaityti visiems. Toliau pabrėžiama, kad teologinių ginčų „tamsi minia“ nespręs, bet katekizmą tie paprasti žmonės gali ir privalo išmokti.

Su dideliu skausmu konstatuojama, „kokia nekultūringa ir tamsi palyginti su kitomis tautomis [...] mūsų tauta“. Daugelis laikosi „stabmeldystės“: garbina medžius, upes, žalčius, duoda įžadus Perkūnui, dėl pasėlių garbina Laukosargą, dėl gyvulių – Žemėpatį, linkę į piktus darbus, tiki aitvarais ir kaukais. Pratarmės pabaigoje pažadama netrukus lietuviams duoti išsamesnį ir geresnį veikalą, nes šis katekizmas neišdailintas, trumpas.

¹ Regina Koženiauskiene, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 69.

Pratarmė skelbia, kad pradedamas planingas religinis lietuvių švietimas. Savo turiniu ji artima eiliuotajai lietuviškai pratarmei.

3. Eiliuota lietuviška pratarmė „Knygelės pačios bylo lietuvinykump ir žemaičiump“. Pakeitę archajiškas formas, dabar pasakytume: „Knygelė pati byloja lietuvininkams ir žemaičiams“. Tai pirmasis lietuvių originaliosios poezijos kūrinys (eilėraštis). Jo turinys pasaulietinis. Šis eilėraštis, kaip ir kiti senieji lietuviški religiniai raštai, svarbus ir kultūros bei kalbos istorijai, ir literatūros mokslui – taip prieš daugelį metų rašė Vincas Mykolaitis-Putinas.

Eiliuotoji pratarmė, kur Mažvydas, kaip minėjome, savo vardą ir pavardę pasirašė akrostichu, yra publicistinio pobūdžio 112 eilučių kūrinys. Pirmaisiais žodžiais joje kreipiamasi į Lietuvos ir Žemaitijos gyventojus: *Broliai seserys, imkit mane ir skaitykit...* Pabrėžiama, kad dabar išsipildo senas lietuvių troškimas turėti savo knygas. Knygelė parodys broliams ir seserims, kaip pažinti tikrąjį tikėjimą, šiuo atveju – liuteronybę, apskritai krikščionybę. Tai pati svarbiausia eilėraščio mintis.

Kompoziciniu požiūriu pratarmę galima padalyti į tris dalis. Iš pradžių kalba pati knygelė. Tokia stilistinė figūra vadinasi *personifikacija* (lot. k. *persona* – „asmuo“, *facio* – „darau“), arba įsmeninimas, ko nors vaizdavimas kaip gyvos būtybės. Tokia stilistinė figūra seniai žinoma, bet knygelės „pasakyti“ žodžiai lietuvių tautos nebus užmiršti niekad. Jie gana paprasti, bet labai turiningi, dėl personifikacijos tiesiog iškilūs (cituojant rašyba sudabartinta):

Broliai seserys, imkit mane ir skaitykit
Ir tatai skaitydami permankykit.
Mokslo šito tėvai jūsų trokšdavo turėti,
Ale to negalėjo nė vienu būdu gauti.²

Nuo 63 eilutės kalbėti ima jau pats Mažvydas – nebe „knygelė“. Jis piešia tartum objektyvų vaizdą, parodantį, kokia religiška neišsilavinusi yra lietuvių tauta. Čia užrašyta tiesioginė valstiečio kalba. Taip prabyla pirmas lietuvis savo tautos pirmajame eilėraštyje. Bet jis pasirodo esąs labai senoviškų, pagoniškų pažiūrų. Krikščionių tikėjimui jis abejingas:

Dievo prisakymų, bylo, aš niekada negirdėjau,
Nei straipsčių [straipsnių] vieros [tikėjimo] krikščionių skaičiau.
Bažnyčio[j] nuog dešimties metų nebuvo,
Tiktai su burtinyke ant burtos veizdėdavau.
Begeresni [geriau] su šventa burtinyke gaidį valgyti,
Neig bažnyčio[j] šaukimo žėkų [mokinių giedojimo] klausyti.³

Baigiamojoje, kompoziciniu atžvilgiu trečiojoje, dalyje (nuo 79 eilutės) Mažvydas emociškai kreipiasi į ponus, kad jie verstų žmones į tikrą tikėjimą. Tą emociją pakilumą parengia tiesioginė valstiečio kalba, turinti sukelti krikščionių pasibaisėjimą, nes lietuvis su burtininke valgo apeiginį gaidį, bet neina į bažnyčią ir nieko nenusimano apie tikėjimą. Galima manyti, kad tie lietuvių artojo prisipažinimai yra retorinė figūra, hiperbolė, bet ir kiti šaltiniai taip pat pažymi pagoniškų papročių gajumą XVI a. Lietuvoje.

Jau pats apsisprendimas parašyti pratarmę eilėmis rodo, kad Mažvydas turėjo poetinių ambicijų, siekė dalykinio ir retorinio efekto, įsivaizdavo savo skaitytoją kaip raštingą, vadinasi, ne vien tik mažaraštį ar beraštį, bet ir mokytą.

Kaip parodė Juozo Girdzijausko tyrinėjimai, Mažvydas laikėsi anuo metu neretai pasitaikančios *sintaksinės-intonacinės eilėdaros* taisyklių⁴. Mažvydo prakalba yra vienintelis ryškus šios eilėdaros pavyzdys lietuvių literatūroje. Sintaksinė-intonacinė eilėdara pasiekia kalbos ritmiškumo

² Martynas Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga*, tekstą ir komentarus paruošė Marcelinas Ročka, Vilnius: Vaga, 1974, p. 99.

³ *Ibid.*, p. 105.

⁴ Juozas Girdzijauskas, *Lietuvių eilėdara: silabinės-toninės sistemos susiformavimas*, Vilnius: Vaga, 1966, p. 55.

sintaksinėmis priemonėmis: sakinio dalys ir patys sakiniai panašiai išdėstomi visame kūrinyje. Tai sukelia nuolatos pasikartojantį panašų intonacinį bangavimą. Dėl to toks ir pavadinimas: sintaksinė-intonacinė. Intonaciniu vienetu tampa dvielis – balso pakėlimas pirmosios eilutės pabaigoje ir balso nuleidimas bei pauzė antrosios eilutės pabaigoje. Žinoma, kūrinyje yra ir įvairesnių intonacijų, kai jų pareikalauja turinys, mintis.

Stilistinių figūrų nėra daug, leksika sausoka, kiek emocingesnė sintaksė. Pavyzdžiui, sušukimas:

Ach, ponai, klausykit ir permankykit,
Balsus tuos jūsų žmonių išgirskit!⁵

Yra pakartojimų, išvardijimų, asindetonų – bejungtukų žodžių porų, teikiančių kalbai iškilmingumo: „sūnūs dukterys“, „dangų žemė“. Tokia figūra prasideda ir pati pratarmė, duodanti toną tolesnėms emocijoms, „broliai seserys“.

Randame pirmąjį lietuvišką eiliuotą periodą – ilgą, išbaigtą banguojančios intonacijos sakinį, sudarytą iš kylančios ir krintančios dalies (eil. 21–26):

Jei klausi žmogų, biau [ar] moki poterį byloti,
Prisakymus Dievo biau galėtų atminti,
Vieros krikščionių straipsčius ar gali skaityti,
Apie dūšios [sielos] išganyką biau gali ką žinoti, –
Zotagomis [tuojau] tau žmogus tur atsakyti,
Jog geresniai atmen arti nent [negu] poterį byloti.⁶

Kylančioje periodo dalyje išvardijami klausimai, įrėminti į *polisindetoną* (pasikartoja jungtukai „biau“ ir „ar“), patys jungtukai sudaro tris *inversijas* (perkelti į sakinių vidurį). Antroje periodo dalyje intonacija išsilygina („Zotagomis...“) ir krinta. Paskutinę eilutę labai reikšmingai pauzė padalija į du narius (pauzė po žodžio „arti“).

Matome, visiškai natūralu ir reikšminga, kad tas pirmasis lietuviškas eilėraštis parašytas knyginio stiliumi, kurio Mažvydas išmoko mokykloje iš lotyniškų ir lenkiškų pavyzdžių. Mažvydo retorika yra antikinės ir biblinės kilmės, o eilėdara – lenkiška. Taip jis pradeda sintetinti ir jungti lietuviškame kūrinyje, lietuvių kalbos vartosenoje Europos kultūros tradicijas. Jo pirmasis bandymas padaryti lietuvišką žodį europietišku yra gana sėkmingas.

Kurdamas tą naująjį stilių, atverdamas duris į knyginę tautos kultūrą, Mažvydas kai ką mechaniškai kopijavo iš kitų, įsileisdamas į savo raštus nemaža gramatinių ir leksinių polonizmų. Taip jis suvokė pažangą.

4. Elementorius. Anų laikų katekizmuose paprastai būdavo pateikiami ir vadovėliai vaikų pradiniam švietimui. Mažvydo katekizme yra 4 puslapių elementorius. Jame paskelbta pirmoji lietuviška abėcėlė. Jis pavadintas „Pigus ir trumpas mokslas skaityti ir rašyti“. Raidės Mažvydas vadina, be abejo, jau anksčiau Lietuvoje atsiradusiais terminais – didžiosios ir mažosios *skaitytinės*. Duoda 23 didžiasias raides lotynišku šriftu ir 25 mažasias gotišku šriftu. Raidės suskirstytos į grupes lietuviškais pavadinimais: *balsinės*, *dvibalsinės*, *sanbalsinės* (dabar balsės, dvibalsės ir priebalsės). Lotyniška abėcėlė buvo reikalinga pradedant vaikams mokytis lotynų kalbos ir lotyniškai giedoti. O apskritai Mažvydas lietuviškai rašybai pavyzdį ėmė iš lenkų.

Tada ir iki pat naujausių laikų mokytis skaityti būdavo pradedama nuo silabizavimo, arba, lietuviškai tariant, skiemenavimo (graikiškai *sylabè* – „skiemuo“). Pratimai būdavo sudarinėjami imant iš eilės visus balsius ir priebalsius: *Ga ge gi go gu; Stra stre stri stro stru* ir t. t.

Pratimų pabaigoje Mažvydas duoda du pedagogiškus patarimus. Vieną skirtą mokytojams, kad per daug nevargintų „silabizatūra“ bernelių, bet geriau mokytų juos skaityti. O kitas, eiliuotas, skirtas

⁵ Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga*, 1974, p. 105.

⁶ *Ibid.*, p. 103.

mokiniams-žėkeliams:

Sūneliai, mokykitėsi veikiaus, nepateikit [netingėkit],
Pateikaudami [tingėdami] tėvų lobio netrėkit [neeikvokit].⁷

5. Religinė knygos dalis, kurią sudaro pats katekizmas ir giesmynėlis bei tarp jų įsiterpę pasaulietinio pobūdžio socialiniai ir doroviniai pamokymai ir paaiškinimai. Šią dalį Mažvydas sakosi skirias „dėl prastų žmonių, o didžiaus dėl sūnelių ir šeimos ūkinykų“. Čia išdėstomos penkios krikščionių mokslo dalys. Pats katekizmas yra glaustas, minimalus.

Pirmoji dalis – „Dešimtis Dievo prisakymų“, arba dekalogas. Antroji dalis – „Dvylika straipsčių, per apaštalus šventuosius suguldytų“ (malda „Tikiu Dievą Tėvą“). Trečioji dalis – „Tėve mūsų, kuris esi danguosu“ (malda „Tėve mūsų“). Ketvirtoji dalis – apie Švento krikšto ir Komunijos sakramentus – Dievo malonę suteikiančias apeigas. Penktoji dalis yra tie minėti socialiniai ir doroviniai pamokymai. Poskyryje „Urėdai [pareigos] ūkinykų“ surašyti konkretūs pamokymai vyriškiams (*tur vyrai mylėti savo moteris kaip savo pačių kūnus*), moterims (*vyras esti galva motriškės; graikštumas [grožis] teesti ne nuog lauko, kursai paguldytas yra pynimuosu plaukų ir prirėdime aukso arba ploščių apidengime, bet nuogi tiesos esti širdy*). Nemaža teiginių, pagrįstų žmonijos patirtimi, religijų dogmomis, amžinosiomis tiesomis: gerbk tėvą ir motiną, neužmušk, nevok, nepaleistuvauk, neliudyk neteisingai. Smerkiami girtuokliai ir girtuoklės, šeimoms liepiama saugoti tarpusavio meilę ir santarvę. Suprantama, Mažvydas yra visiškai lojalus socialinei santvarkai. Jis nė iš tolo negali būti lyginamas su tokiais Reformacijos veikėjais kaip Tomas Miunceris (Tom Münzer), kuris, įkvėptas Reformacijos idėjų, su ginklu ėjo prieš ponus, vadovavo valstiečių kovai Vokietijoje ir 1525 m. padėjo savo jauną galvą. Bet vis dėlto Mažvydas neužmiršta socialinio humanizmo: „jūs, ponai, teisybę ir gėrybę tarnams pridukit“⁸.

6. *Upaminėjimas* [priminimas]. Vėl prašo *lietuvinikus ir žemaičius, mieluosius brolius ir seseris, trumpą mokslą* išmokti, taip pat sūnus ir šeimyną išmokyti. Pažada parašyti didesnę katekizmą.

7. *Skaitytojop* [į skaitytoją]. Tai trumpas eiliuotas pabaigos žodis. Jis skelbia labai svarbų dalyką: dabar pradedamos leisti lietuviškos knygos, taigi gali pasitaikyti ir klaidelių. Taip Mažvydas deklaruoja savo istorinę misiją:

Brolau mielasis, skaitydams tatai žinosi,
Jog tasai liežuvis dabar reiškiasi.
Todrin [todėl] jei rasi kokį paklydimą,
Pataisyk be visokio užvydėjimo.⁹

8. Giesmynėlis. Jis vadinasi „Pradestisi [prasideda] giesmės šventos“. Anais laikais buvo stengiamasi ir vaikus mokyklose, ir apskritai žmones išmokyti giedoti, ypač protestantų bažnyčiose. Mažvydo katekizme įdėta 11 giesmių su gaidomis. Gaidų yra 10, nes dvi giesmės giedamos ta pačia gaida. Nei autoriai, nei vertėjai nenurodyti. Giesmių priedu Mažvydo katekizmas išsiskiria iš kitų to meto katekizmų, leidžiamų dažniausiai be giesmių¹⁰. Svarbiausias giesmių vertimų šaltinis buvo minėto lenkų liuteronų veikėjo Jano Sekliucijano darbai.

Katekizmo giesmynėlyje, nors jis nedidelis, išryškėja du Reformacijos pradinio etapo procesai. Vienas jų – ryšys su katalikiškaisiais Viduramžiais. Nuo katalikiškos tradicijos reformatai ryžtingai atsiribojo tik XVI a. pabaigoje. Mažvydo katekizme randame, pavyzdžiui, populiarių Viduramžių himną apie Jėzų „Bernelis gimė mumus“. Jis buvo giedamas ne tik lotyniškai, bet ir tautinėmis kalbomis.

⁷ *Ibid.*, p. 115.

⁸ *Ibid.*, p. 155.

⁹ *Ibid.*, p. 161.

¹⁰ Dainora Pociūtė, *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva*, Vilnius: Pradai, 1995, p. 14.

Mažvydas pabrėžia jos seną „suguldymą“, tad giesmė tikriausiai anksčiau buvo giedama ir Didžiojoje Lietuvoje¹¹.

Kitas Mažvydo laikų protestantų giedojimo būdingas bruožas – gražiausių tekstų ir melodijų paplitimas įvairiose tautose. Katekizmo rinkinėlį atsispindi literatūrinė ir muzikinė lenkų, vokiečių (Liuterio), čekų kūryba. Manoma, kad, be Mažvydo ir Zablockio, katekizmo giesmes vertė Kulvietis, Rapolionis, gal Augustinas Jomantas, bet identifikuoti galima tik Zablockio „Litanią, naujai suguldytą“.

Pirmosios lietuviškos knygos kalba. Ją išsamiausiai tyrinėjo Zigmas Zinkevičius. Katekizmo kalbos pagrindas žemaitiškas, bet yra nemaža ir aukštaitybių. Vėliau pats Mažvydas stengėsi savo kalbą aukštaitinti. Jis ilgus metus gyveno tarp vakarų aukštaičių – Ragainėje.

Pirmosios lietuviškos knygos *sintaksė* turi lenkiškų elementų, ypač verstiniuose tekstuose.

Leksika pasižymi įvairove. Yra senų, gražių lietuviškų žodžių, kurie maitina mūsų kalbą per amžius: „alga“, „draugystė“, „garbė“, „išmintis“, „kalavijas“, „mokytojas“, „rūstybė“, „tiesa“ ir kt. Negalėjo Mažvydas išvengti vertinių, t. y. žodžių, sudarytų kitų kalbų pavyzdžiu: *liežuvis* – kalba (iš lenkų k. *język*), *suguldyti* – sukurti, išversti (iš lenkų k. *złożyć*) ir kt. Nelietuvių kilmės žodžiai kartu su jų vediniais sudaro apie 20 % pirmojoje lietuviškoje knygoje pavartotos leksikos. Didžioji jų dalis – slavizmai (ne tik slavų kilmės, bet ir per slavus gauti žodžiai). Trečdalis jų jau buvo tvirtai įję į lietuvių kalbą: *aliejus, asilas, bažnyčia, ponas, vynas* ir kt. Du trečdaliai slavizmų tik ne per seniausiai ėmė plisti aukštesnio visuomenės sluoksnio ir kunigų kalboje: *časas* – laikas, *kožnas* – kiekvienas, *svietas* – pasaulis, žmonės, *urėdas* – pareiga, tarnyba, *griekas* – nuodėmė ir kt. Jau yra ir tiesiai iš lenkų kalbos atėjusių skolinių (polonizmų): *iškada* – nuostolis, *žala, pekla* – pragaras ir kt. Nemaža slavizmų ilgainiui iš lietuvių kalbos išnyko. Polonizmai, kaip ir lenkiškos rašybos maniera, yra lenkiškos kultūrinės aplinkos, stiprėjusios Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a., padarinys. Naujų skolinių iš vokiečių kalbos (germanizmų) pirmojoje lietuviškoje knygoje visai nėra.

Pirmosios lietuviškos knygos reikšmė išryškėja dar labiau, palyginus ją su pirmosiomis suomių, estų, latvių, prūsų knygomis, išleistomis taip pat XVI a. Jos liuteroniškos. Estams ir latviams po vieną kitą knygą XVI a. išleido vokiečiai. Tiesa, esama vienos labai svarbios išimties – pirmoji išlikusi latviška knyga išleista 1585 m. Vilniuje. Tai buvo žymaus vokiečių jėzuito Petro Kanizijaus (Peter Kanijs, Canisius) katekizmas, išverstas rygiečio kunigo Erdmano Tolgsdorfo (Erdman Tolgsdorf). Latviai ir estai neturi savo Mažvydo. Dviejose išlikusiose pirmosiose latviškose knygose neminimas nė latvių vardas, jie vadinami nevokiečiais ir tiek. Panašiai ir Estijoje. Panašus į Mažvydą yra tik pirmųjų suomiškų knygų autorius ir parengėjas Mikaelis Agrikola (Mikael Agricola). Be kita ko, jis taip pat mokėsi Vitenbergo universitete 1536–1539 m., tad galėjo būti pažįstamas su Kulviečiu.

Suomija tuo metu buvo Švedijos provincija. Agrikola gimė valstiečių šeimoje, todėl ir gavo tokią pavardę: lotynų k. *agricola* – „žemdirbys“. Jis tapo Turku (Abo) miesto vyskupu. Turku tada buvo Suomijos sostinė.

Agrikola parengė pirmąją suomišką knygą *Abécélé*, išleistą tarp 1538–1543 m. greičiausiai Liubeke (Vokietija). Paskelbė dar 9 knygas: *Psalmyną* ir kitas. *Psalmyne* yra dvielis:

Tikriausia išgirs suomių šneką Tas,
Kuris perpranta kiekvieno sielą.

Tie žodžiai yra artimi Mažvydo katekizmo eiliuotosios pratarinės dvasiai¹².

GIESMĖ ŠV. AMBRAZIEJAUS BEI ŠV. AUGUSTINO

1549 m. Mažvydas Karaliaučiuje išleido savo verstų giesmių rinkinėlį, pavadinęs jį *Giesmė S.*

¹¹ *Ibid.*, p. 17.

¹² Stasys Skrodenis, „Suomių literatūros pradininkas: sukanka 425 metai nuo suomių literatūros pradininko Mikaelio Agrikolos (1508 ar 1510–1557) mirties“, in: *Literatūra ir menas*, 1982 m. gruodžio 25 d., p. 14.

[švento] *Ambraziejaus* bei S. [švento] *Augustino*, kurią vadin *Te Deum laudamus*. Su giesmėmis apie iš numirusių prikėlimą Jėzaus Kristaus. Išguldytos per M. Mosvidą Vaitkūną etc.¹³ Ant naudos Ragainės bažnyčiai ir kitų etc. Išleista J. Veinreicho. Vienintelis šios knygelės egzempliorius saugomas Lenkijos mokslų akademijos bibliotekoje Kurnike.

Reikia pasakyti, kad šios knygos likimas labai laimingas. Knygotyrininkai tokių atsitikimų žino ne vieną. Ją atsitiktinai surado lenkų istorikas Zygmuntas Celichovskis (Zygmunt Celychowski) ir fotografuotiniu būdu išleido 1897 m. Poznanėje. O knygelę jis aptiko restauruodamas Kurniko bibliotekoje saugomą Sekliucijano 1556 m. Karaliaučiuje išleistą lenkišką postilę: įrišant šią knygą, jos viršeliai buvo klijuojami iš Mažvydo knygelės lapų. Tokie dalykai tada buvo ne naujiena.

Šiame rinkinyje pateiktos trys Viduramžių giesmės. Giesmės „Te Deum laudamus“ („Tave Dievą garbinam“) autorystė pagal legendą priskiriama Bažnyčios Tėvams¹⁴ – šv. Ambraziejui (IV a.) ir šv. Augustinui (IV–V a.), – tačiau tai gali būti nežinomo autoriaus pirmųjų krikščionybės amžių himnas. Šios giesmės tekstas iš tikrųjų skamba kaip himnas (cituojant rašyba sudabartinta):

Tave Dievą garbinam,
Tave Viešpatį pažįstam,
Tave amžinąjį Tėvą
Visa žemė šlovin.
Tavęsp [pas tave] visi angelai,
Tavęsp visokios dangaus galybės,
Tavęsp cherubins ir serafins [aukštieji angelai]
Šauk balsu neperstojančiu:
Šventas, šventas,
Šventas Viešpats Dievas Sabaot!¹⁵

Antroji giesmė „Per tavo šventą prikėlimą“ lenkiškai giedota jau XV a. Trečioji „Kristus Dievas mūsų“ giedota iš seno, galbūt tai yra originali lietuviška giesmė¹⁶.

Taigi Mažvydas trijuose leidiniuose, kuriuos pats išleido, paskelbė 15 giesmių (*Katekizmas* – 1547, *Giesmė šv. Ambraziejaus* – 1549, *Forma krikštymo* – 1559). Pusė jų buvo viduramžiški himnai, pusė – reformacinės. Taip jis suderino senąjį katalikišką ir naująjį protestantišką bažnytinį giedojimą. Panašias proporcijas regėsime ir Mažvydo giesmyne. Drauge čia atsispindi ir Didžiosios Lietuvos tradicija¹⁷. Didžioji Lietuva – tai pirmoji Mažvydo mokykla, pirmoji jo veiklos stadija, tik, deja, konkrečių faktų apie tai nežinome.

Pirmoji lietuviška dedikacija. Giesmė šv. *Ambraziejaus* susijusi su Mažvydo paskyrimu Ragainės klebonu ir turi įdomią dedikaciją būsimam jo tiesioginiam viršininkui, Ragainės apskrities valdytojui Sebastijonui Perbantui, suvokietėjusiam prūsui, mokėjusiam ir lietuvių kalbą. Atrodo, kad jis buvo aristokratas. Ši Mažvydo dedikacija yra pirmoji lietuviška knygos dedikacija, tiesa, dar neeiluota. Ji labai įdomi literatūrinio požiūriu. Pateikiame visą tekstą.

Didžios ir aukštos giminės vyrui Ponui Sebastijonui Perbanth, hauptmonui [viršininkui] Ragainės et cet.

M. Mossuids Vaitkūnas [Vaitkaus sūnus] etc. Sveikatos dūšios bei kūno geidž nuog Dievo per Kristų.

Supratau klausytojus Dievo žodžio [parapijiečius] norinčius turėti giesmę tą, kurią vadin: *Te Deum laudamus*. Todėlei ją kaip išguldžiau – su kitomis ant šviesos išsiųsti ir Tavo Mylistos vardui ją

¹³ etc [et cetera] – lot. k. „ir taip toliau“.

¹⁴ Bažnyčios Tėvais vadinami ankstyvieji krikščionių veikėjai.

¹⁵ Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga*, 1974, p. 133–134.

¹⁶ Pociūtė, 1995, p. 19–20.

¹⁷ *Ibid.*, p. 18, 20.

prirašyti pastačiau. Jau nū ją išsiųsdams Tavo M[ylistai] prirašau ir vietoj Velykos pauto [kiaušinio] dovanaju, pakarnai [nuolankiai] prašydams, idant T[avo] M[ylista] linksma širdžia tą dovanėlę priimtumbi [priimtum]. Lobėk [turtėk, būk] Dievo meilėje. Ragainėje 3 dieną mėnesies kovo. Metų Dievo užgimimo 1549.

Kaip matome, Mažvydas kalba su savo būsimuoju viršininku laisvu, net kiek juokaujamu tonu – knygelę dovanoja jam vietoj *Velykos pauto*.

Norėtume atkreipti dėmesį į tai, koks buvo tada lietuvių diduomenės, bajorijos, inteligentijos etiketas. Didikai ir įvairūs ponai vadinami *didžia ir aukšta gimine*. Perbantas tituluojamas „Tavo Mylista“. Šis lietuviškas-slaviškas hibridas žinomas nuo senovės. Motiejaus Strijkovskio liudijimu, žemaičiai krikšto metu į Jogailą kreipėsi žodžiais *Mylastyvas Karaliau*. Vietoj dabartinio termino *dedikuoti*, kuris yra lotyniškos kilmės tarptautinis žodis, Mažvydas sako lietuviškai *prirašyti*, išplėsdamas žodžio reikšmę. Tai jo ar kitų sugalvotas naujadaras pagal lenkų vartoseną. Aukštam stiliui priklauso ir pasakymas *ant šviesos išsiųsti* vietoj *išspausdinti*.

FORMA KRIKŠTYMO

Ši Mažvydo iš vokiečių kalbos išversta agenda, t. y. krikšto sakramento teikimo tvarkos aprašymas, buvo išspausdinta 1559 m. Karaliaučiuje Johano Daubmano (Johan Daubmann) spaustuvėje. Visas pavadinimas toks: *Forma krikštymo. Kaip Bažnyčios Įstatyme Hercikystės Prūsų ir kitos žemės laikoma yra*. Kad Mažvydas yra tos knygelės vertėjas ir parengėjas, paaiškėja vėl iš akrosticho, kurį 1946 m. surado Safarevičius. Agendos pabaigoje esančiame Liuterio giesmės „Kristus Jordanop [prie Jordano upės] atėjo“, kurią tikriausiai vertė pats Mažvydas, lotyniškai įrašytas vardas MARTJNUSS ir pavardė – vienintelį kartą lietuviškai MASZVJDAS. Šioje Liuterio giesmėje giedama apie tai, kaip Jėzų Kristų Jordano upėje krikštijo Jonas Krikštytojas.

Knygoje nurodoma, ką kūdikių krikštijimo metu turi kalbėti kunigas arba krikštytojas, kokias vietas iš evangelijų skaityti, reikalaujama pabrėžti, kad krikštas išvaduoja nuo prigimtinės nuodėmės ir yra kaip antrasis gimimas. Surašytos maldos, kurias reikia kalbėti, ką bažnyčios tarnas turi pasakyti kūmams, kokius jiems duoti klausimus ir kaip kūmai turi atsakyti, kada kūdikį aplaistyti vandeniui, kada kalbėti *aukštu ir permanytinu balsu*, kokia pati krikšto akto formulė. Svarbūs paaiškinimai, kaip elgtis ypatingais atvejais, kai kūdikį dėl silpnumo reikia krikštyti namuose. Tą gali daryti motina arba kita moteriškė ar vyriškis. Tas krikštas galioja.

Baltramiejus Vilentas

Giesmės krikščioniškos – pirmasis lietuviškas giesmynas. Turbūt tvirtai galima pasakyti, kad giesmyno parengimą Mažvydas laikė svarbiausiu savo gyvenimo uždaviniu. Jis mokė giedoti žmones jau ir Lietuvoje. Apytiksliai paskaičiavus maždaug 75 % Mažvydo paskelbtų lietuviškų tekstų sudaro giesmės (tarp jų ir šiek tiek psalmių) su gaidomis. Psalmės taip pat pritaikytos giedoti, turi gaidas. Tokią Mažvydo kūrybinio darbo kryptį, jam atvykus į Mažąją Lietuvą, stiprino tai, kad liuteronai, kaip ir kiti protestantai, giedojimą laikė svarbiausia pamaldų dalimi. Kunigaikštis Albrechtas pats buvo sukūręs giesmių.

Mažvydas giesmyną rengė labai kruopščiai. Buvo leidiniui parašęs ir lotynišką pratarmę. Tačiau mirtis neleido jo išspausdinti.

Baltramiejus Vilentas gimė apie 1525 m., mirė 1587 m. Karaliaučiuje. Buvo, kaip minėjome, Mažvydo pusbrolis, greičiausiai Mažvydo motinos brolio sūnus, bajoras. Lietuvių tautybės bajorų Mažojoje Lietuvoje nebuvo – lietuviai ten neturėjo pačių valdomos valstybės. 1546 ar 1457 m. įstojo į Karaliaučiaus universitetą, kurį baigęs kelis dešimtmečius iki mirties dirbo Karaliaučiaus lietuviškos parapijos klebonu. Lietuvių parapijos Karaliaučiuje būta jau apie 1530 m. Ji turėjo savo kleboną ir Šv.

Mykolo bažnyčią Šteindamo (Steindam) priemiestyje. Vėliau, 1604 m., lietuviai kartu su lenkais gavo erdvesnę Šv. Elzbietos bažnyčią Zakheimo priemiestyje. Buvo du kartus vedęs, turėjo daug vaikų. Kilus 1571 m. badui, globojo į Karaliaučių atbėgusius lietuvius. Turėjo autoritetą tarp kitų lietuvių dvasininkų. Nuo Vilento laikų ilgesniam laikui susidarė tradicija, kad Karaliaučiaus lietuvių kunigas yra pagrindinis lietuviškų knygų rengėjas. Vilento spaudai atiduodamų lietuviškų knygų leidimą finansavo kunigaikščio išdas¹⁸. Vilentui buvo žinoma, kad Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje rengiami katalikiški raštai lietuvių kalba. Atkreipdamas į tai Prūsijos Kunigaikštystės valdžios dėmesį, siekė finansinės paramos lietuviškoms liuteroniškoms knygoms, leidžiamoms Karaliaučiuje. Savo vertimus Vilentas duodavo peržiūrėti kitiems lietuvių pastoriams¹⁹.

Vilentas išleido Liuterio *Enchiridioną – Katekizmą mažą* (Karaliaučius, 1575, 1579) ir ištraukas iš Naujojo Testamento *Evangelijos bei epistolos* (Karaliaučius, 1579), t. y. tekstus, kurie reikalingi, kad būtų skaitomi bažnyčiose iš evangelijų ir apaštalų laiškų (epistolų) sekmadieniais bei švenčių dienomis.

Liuterio *Enchiridionas*, arba *Mažasis katekizmas*, kaip jau buvo minėta, 1561 m. išleistas Karaliaučiuje vokiečių ir prūsų kalbomis, bet nei Mažvydas, nei Vilentas to leidinio nemini, o gal tiesiog neaptikta tokių šaltinių.

Papildomų žinių apie Vilento literatūrinę veiklą teikia Vilento antrosios žmonos Onos laiškas Prūsijos kunigaikščiui Jurgiui Frydrichui, Albrechto sūnėnui, rašytas 1587 m. po vyro mirties. Našlė prašo, kad kunigaikštis sušelpų ją ir gausią jos šeimą, ir siūlo pabaigti jos vyro pradėtą vokiečių rašytojo Feito Dytricho (Veit Dietrich), Liuterio ir Melanchtono bičiulio, garsios *Vaikų postilės*²⁰ vertimą į lietuvių kalbą. Dytricho postilė tuo metu buvo labai populiari. Žinių apie tolesnį šio vertimo likimą kol kas nėra.

Onos laiško fotokopiją išsaugojo kalbininkas baltistas Jonas Kabelka (1914–1986). Vilentienė rašo, kad jos vyras „prie Feito Dytricho išganingos postilės triūsė keletą metų beveik dieną naktį, nesigailėdamas sveikatos ir ją prarasdamas, nes vargšai lietuviai savo kalba neturi jokios postilės [...]“. Po vyro mirties su didele šeima atsidūrusi sunkioje materialinėje padėtyje, ji norėjo, kad kiti vertėjai tą darbą užbaigtų ir knyga būtų išleista. Laiške ji prašo, kad posūnis Baltramiejus būtų paskirtas į mirusio vyro vietą Karaliaučiuje, pabrėždama, kad jis moka lietuvių kalbą ir kad ši atžala „prie tėvo, mano mielo vyro, išaugo, rūpestingai išauklėta ir išmokyta“²¹. Vilentienės prašymas dėl posūnio paskyrimo nebuvo išklaustas. Lietuviškos parapijos klebono vietą užėmė daug stambesnis autoritetas – Jonas Bretkūnas. Jaunasis Vilentas dirbo kunigu kitose Mažosios Lietuvos parapijose.

MAŽVYDO GIESMĖS KRIKŠČIONIŠKOS. Paveldėjęs Mažvydo giesmyno nebaigtą rankraštį, Vilentas, toliau dirbdamas su turima medžiaga, išleido ją dviem dalimis: 1. *Giesmės krikščioniškos, giedamos bažnyčiosu per adventą ir Kalėdas ik gramnyčių* [Kristaus paaukojimo]. *Išspausτος Karaliaučij nuog Jono Daubmano metų Dievo M. D. LXVI.*; 2. *Giesmės krikščioniškos, giedamos bažnyčiosu per Velykas ir Sekmines ik advento. Išspausτος Karaliaučij nuog Jono Daubmano metų Dievo M. D. LXX. Soli Deo gloria* [vienam Dievui garbė].

Manoma, kad pirmąją giesmyno dalį kartu su ten esančia jo paties pratarme spaudai parengė dar Mažvydas, o antrąją dalį baigė rengti ir išleido Vilentas, kuris į ją įdėjo ir savo verstų giesmių²². Kitaip ir būti negalėjo. Taip lietuviai sulaukė savo pirmojo giesmyno, stambiausio XVI a.

1566 m. išleista pirma *Giesmių krikščioniškų* dalis turi 94 puslapius, o 1570 m. išleista dalis daug didesnė – 350 puslapių.

¹⁸ Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 40.

¹⁹ *Ibid.*, p. 44.

²⁰ Postilė (žodis, kilęs iš lot. kalbos) – pamokslų rinkinys.

²¹ Jurgis Lebedys, Jonas Kabelka, „Nauji duomenys apie B. Vilento literatūrinę veiklą“, in: Jurgis Lebedys, *Lituanistikos baruose*, p. 85.

²² Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, 2-asis (fotografuotas) leid., Vilnius: Lietuvos kultūros fondas, 1990, p. 109.

Mažvydo giesmynas yra labai vertingas lietuvių poetinės ir muzikinės-vokalinės kultūros paminklas. Jame yra 76 giesmės ir 30 eiliuotų psalmių – giesmių iš Senojo Testamento²³. Giesmynas yra specifiškas, rodantis, kad protestantizmo kuriamas giedojimo būdas palaipsniui pereina iš katalikiško. Nors Mažvydas ir jo talkininkai buvo ištikimi liuteronų tikėjimui, giesmyne, kaip ir jo *Katekizmo* priede pateiktose giesmėse, išsiskiria dvi atskiros giedojimo linijos – katalikiška Viduramžių ir naujoji – liuteronų. Dainora Pociūtė yra sudariusi „XVI–XVII a. Prūsų Lietuvos bažnytinių giesmių sąrašą“²⁴, kuris rodo, kad Mažvydo giesmyne yra pateikta grupė Viduramžių garsiausių originalių kūrinių, giesmių ir himnų, sukurtų IV–XV a., taip pat 5 Viduramžių giesmės, verstos iš lenkų kalbos.

Mažvydo giesmyne išspausdintos 3 evangelinės didžiosios giesmės. Viena jų „Magnificat“ (lot. k. „garbina“) – Marija garbina Dievą, kad pamatė jos nuolankumą ir ją pasirinko būsimąja Jėzaus Kristaus motina. Šiai didžiajai giesmei gaidas tvarkė („ant visų tonų pritaisytos“) Širvintos (dabar Kutuzovas, Kaliningrado sr.) pastorius Tomas Gedkantas. Į giesmyną įdėti klasikiniai himnai (iškilmingos Viduramžių giesmės), kurių autoriais laikomi įžymūs teologai ir filosofai: šv. Ambraziejus, šv. Augustinas, šv. Tomas Akviniėtis ir kt.

Iš naujųjų Reformacijos laikų giesmių – daugiausia sukurtų Liuterio. Garsusis reformatorius sukūrė, išvertė arba perkūrė svarbiausius tekstus liuteronams – apie 40. Giesmyne yra pora dešimčių Liuterio tekstų, tarp jų – senųjų vokiečių liaudies giesmių, Viduramžių himnų, čekų bažnyčios reformuotojo Jano Huso perdirbinių. Liuterio vokiškų giesmių rinkinys *Dvasinės giesmės* buvo išleistas 1553 m.

Antrojeje *Giesmių krikščioniškų* dalyje paskelbta Liuterio giesmė „Macnus apgintojas mūsų Dievas“. Ji parašyta 45-osios psalmės motyvais („Dievas – mūsų prieglauda“). Tai išgarsėjęs choralas (chorinis kūrinys), tapęs Reformacijos himnu. Naujais laikais buvo vadinamas net XVI a. „Marseliete“, Didžiosios prancūzų revoliucijos dainos, tapusios Prancūzijos himnu, vardu. Liuterio giesmė pristatoma žodžiais: „anta labai gražaus ir linksmo balso apie apgynimą Bažnyčios“²⁵. Šį „balsą“ savo kūryboje panaudojo įžymus vokiečių kompozitorius Richardas Vagneris ir kt.

Naujųjų giesmių grupėje išsiskiria „Čekų brolių“ giesmės. Jie buvo Reformacijos pirmtakai, pradėję veikti XV a. viduryje Čekijoje, laikėsi savo ideologo Jano Huso (1371–1415) programos, reikalavo religinių ir socialinių reformų miestiečių ir valstiečių naudai. Pats Husas buvo paskelbtas katalikų priešų ir sudegintas. Mažvydo giesmyne yra populiarus „čekų brolių“ poeto Veiso (Weiss) giesmių; kai kurios čekiškos melodijos pritaikytos naujiems tekstams. Tai būdinga to meto protestantizmo veikėjams.

Atskirai minėtina archajiška ir tikroviška, kaip ne sykį pasitaikęs istorinis įvykis, „Giesmė raudinga apie marą ir piktają pavietrę [epidemiją] bei votis bjauriasias“. Kaip rodo analizė, Mažvydo giesmyne gali būti 3–6 originalios, t. y. lietuviškos, giesmės. Mažoka. „Giesmės raudingos“ kalbinė išraiška ir koloritas lietuviški, nematyti vertimo apnašų:

Ligos ateit [ateina] ant mūsų negirdėtos,
Laužo gumbas, niežai ir žaizdos piktos,
Gaun smertis nogla [staigi], drugys, karščių liga
Poną, ubagą.

Miršt maži vaikai prieg kreklo [krūtis] motinos,
Numiršt motriškės ir mergaitės jaunos,
Gimdytojus ir vaikus užmuš maras –
Negelbt daktaras.

²³ Pociūtė, 1995, p. 21.

²⁴ *Ibid.*, p. 147–178.

²⁵ Martynas Mažvydas, *Katekizmas ir kiti raštai=Catechismus and andere Schriften: faksimilių rinkinys*, redaktorius Giedrius Subačius, Vilnius: Baltos lankos, 1993, p. 438.

Žmonių taipo nū daug didei pamirė,
Jog nepakastus varnai, vilkai ėdė,
Lavonus kitus ing vandenį mėtė
Žuvims valgyti.²⁶

Mažvydo giesmyno tekstų eilėdaros pagrindas – silabizmas, t. y. apytiksliai vienodas skiemenų skaičius visose kūrinio eilutėse²⁷. Taigi galima sakyti, kad silabinė eilėdara su dėsningu vienodu skiemenų skaičiumi atitinkamose eilutėse rašytinėje lietuvių literatūroje pradėjo formuotis XVI a., bet galutinai įsitvirtino tik XVII a. Ji vyravo iki XIX a. pabaigos, kol susiformavo silabotoninė eilėdara (Maironis). Daroma tokia išvada: „Akivaizdu, jog M. Mažvydas ir jo bendradarbiai nesekė jokių ankstesnio giesmyno modeliu, o atrinkdami giesmes, sukūrė savitą, originalų rinkinį“²⁸. Tuo vertingėnis yra pirmasis lietuviškas giesmynas.

Deja, Mažvydas ir Vilentas nenurodė daugelio giesmių vertėjų ar autorių lietuvių. Dabar labai sunku tai išsiaiškinti. Vertėjai, jeigu ir nurodomi, tai tik prie 1–2 tekstų. Tai Zablockis, Vilentas, Jomantas, Kulvietis, Rapolionis, Rodūnionis, Šeduikionis, Kirtoforas, Merkucecijus, Marcijanas, Gedkantas, Blotnas. Koku būdu tie Mažvydo ir Vilento talkininkai, kurie gyveno vienu laiku ir dirbo vieną darbą, bendradarbiavo, tarėsi, susitikinėjo? Faktas, kad jie atvykdavo pas Mažvydą į Ragainę. Faktas, kad keliaudavo pas Vilentą į Karaliaučius. Be abejo, susirašinėjo. Taigi Mažvydą reikia laikyti lietuvių raštijos kūrimo pirmuoju vadovu ir įkvėpėju, o Vilentą – pirmuoju pagalbininku ir stipriu pusbrolio pradėto darbo tęsėju, vykdytoju, įtvirtintoju. Dirbdamas sostinėje Karaliaučiuje, o ne provincijoje Ragainėje, jis kėlė lietuvių kultūros autoritetą.

Mažvydo parašytoje pratarmėje pirmajai giesmyno daliai nėra žodžio nepasakyta apie talkininkus, net apie jau mirusius garsiuosius profesorius Kulvietį ir Rapolionį. Pratarmėje nieko nerašoma ir apie giesmyno atsiradimo aplinkybes. Tik aukštu emociu-bažnytiniu stiliumi įpareigojami pastoriai („Gerbiami vyrai“) giesmes, kurios skelbiamos „visiems susirinkusiems jas giedoti ir dažnai (jei tik įmanoma, kasdien) giedant įpratinti tamsią liaudį šlovinti mums rodomas Dievo geradarystes per Kristų, mūsų Išganytoją ir Atpirkėją“. Čia matyti labai konkreti Mažvydo pastoriaus programa.

Bet skaitykime toliau. Ir nuskamba religiniam kontekstui netikėtas teiginys – ne apie religiją, o apie tautą. Mažvydas sako: „šį darbą [t. y. giesmyną] aš padariau ne dėl to, kad ateityje jis atneštų mano vardui šlovę ir išgarsėjimą (aišku, aš to ir netrokštu, ir žinau, kad iš tokio darbo šito ir nereikia siekti), bet dėl to, kad lietuvių Bažnyčia įkvėptai ir ištikimai liaupsintų vienintelio Dangiškojo Dievo Tėvo ir Mūsų Viešpaties Jėzaus Kristaus vardą, jo garbę, šlovę ir nuopelnus ir kad mūsų gimtasis žodis tarnaudamas gyvas išliktų ir būtų perduotas ainiams“²⁹. Tai Mažvydo atsisveikinimas ir kartu dvasinis testamentas tautai. Parengęs ir išleidęs pirmąsias lietuviškas knygas Mažvydas šlovę pelnė visiems laikams, o Bažnyčia perdavė jo užrašytą lietuvišką žodį ainiams.

Kurias giesmes išvertė pats Mažvydas? Konkrečiai galima sakyti, kad jis išvertė dvi pirmąsias rinkinėlio *Giesmė šv. Ambražiejaus* giesmes: vieną iš lotynų k. „Tave Dievą garbinam“, kitą iš lenkų k. „Per tavo šventą prikėlimą“. Trečioji to rinkinėlio giesmė „Kristus Dievas mūsų“ gali būti originali³⁰. Ją Mažvydas vadina „senąja“ – taigi ji sukurta anksčiau. Mažvydas išvertė ir minėtą Liuterio giesmę „Kristus Jordanop atėjo“, esančią leidinyje *Forma krikštymo*. Kaip jau buvo minėta, tai matome iš jo akrosticho.

Dalis giesmių, sudėtų į *Katekizmą*, turbūt taip pat verstos Mažvydo. *Giesmių krikščioniškų* I dalį Mažvydas vadina savo darbu. Reikia manyti, kaip ir *Giesmių krikščioniškų* II dalį sudaro daugiausia Mažvydo vertimai. Mažvydas vertė iš lotynų, lenkų ir vokiečių kalbų. Ir nors negalime pasakyti, kiek konkrečiai giesmių išvertė, bet neabejotina, kad daugiau negu kas nors kitas. Mažvydo raštuose

²⁶ *Ibid.*, p. 471.

²⁷ Girdzijauskas, 1966, 56–57, 66.

²⁸ Pociūtė, 1995, p. 27.

²⁹ Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga*, 1974, p. 193; Koženiauskienė, 1990, p. 76.

³⁰ Pociūtė, 1995, p. 153.

paskelbta apie 100 giesmių. Maždaug pusė jų – gal kiek mažiau (40–50) – bus verstos Mažvydo. Taigi ir šiuo atžvilgiu, t. y. kaip vertėjas, jis yra pirmasis.

Kaip rodo Mažvydo išleistos ir parengtos leisti knygos, jam padėjo savo tekstais gera dešimtis pagalbininkų, įskaičiuojant Kulvietį ir Rapolionį, mirusius 1545 m. Ko gero, visi jie buvo kilę iš Didžiosios Lietuvos, nuo Vilniaus, Trakų. Šią aplinkybę reikia gerai įsidėmėti. Vadinas, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje jau tada formavosi lietuvių tautinė inteligentija, jos lietuviška sąmonė. Ir atvirkščiai – Mažojoje Lietuvoje ir Prūsijoje, kuri iki 1525 m. priklausė Vokiečių (Kryžiuočių) ordinui, lietuvių savimonei nebuvo sąlygų atsirasti – pavergta tauta ten negalėjo turėti ir savo bajorijos.

Aplinkybės taip susiklostė, kad dauguma Didžiojoje Lietuvoje gyvenusių bajorų-inteligentų, būdami jautrūs moderniems reiškiniams, priėmė naują mokslą – liuteronybę ir todėl atsidūrė Karaliaučiuje, kur pradėjo veikti aukštoji mokykla. O paskui dėl religinių įsitikinimų ir buities (pastoriaus tarnyba) pasiliko Prūsijos Kunigaikštystėje. Tai buvo didelis, kaip dabar pasakytume, „protų nutekėjimas“ į kitą valstybę. Todėl ir lietuvių raštija kurį laiką sparčiau vystėsi Prūsijos Kunigaikštystėje negu Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Kyla klausimas, kodėl XVI a. pirmojoje pusėje beveik visa išsimokslinusių lietuvių karta (Kulvietis, Rapolionis, Zablockis, Mažvydas ir kt.) perėjo iš katalikybės į liuteronybę? Juk jie visi buvo krikštyti katalikiškai. Įsivaizduokime, jeigu toji karta arba bent žymi jos dalis būtų likusi ištikima katalikybei. Tada niekas jiems veikti Lietuvoje nebūtų trukdęs. Lietuvių raštijos atsiradimas atrodytų kitaip.

Bet toji karta norėjo dirbti Lietuvoje. Žinome, ką Kulvietis rašė Bonai Sforcai 1543 m. išspausdintame laiške. Pasišventė tie lietuvių humanistai liuteronybei, matyt, dėl to, kad jautė, suprato naujos konfesijos demokratiškumą ir artumą tautai, nes Liuteris reikalavo krikščionybę skleisti tautinėmis kalbomis. Tai ir bus buvę jiems svarbiausia – per krikščionybę pasijusti savo tautos dalimi. To reikalavo Renesansas, ne tik Reformacija.

Mažvydo giesmynas jau XVIII a. pabaigoje buvo žinomas tik iš literatūros šaltinių. Iš užmaršties jį prikėlė lietuvių kilmės vokiečių kalbininkas Jurgis Gerulis, radęs šį giesmyną 1921 m. Karaliaučiaus valstybiniame archyve. Egzempliorius priklausė Prūsijos kunigaikščiui. Gerulis fotografuotiniu būdu išleido Mažvydo raštus Kaune 1922 m. ir pakartotinai – Heidelberge Vokietijoje. Šiuo metu Mažvydo giesmynų originalų likimas nežinomas.

Martynas Mažvydas ir jo tėvynė Lietuva

Mąstant apie Mažvydo veiklą ir asmenybę, gali susidaryti įspūdis, kad jam rūpėjo vien tik religijos reikalai, vien tik bažnyčia, o kitos problemos – tautinės, pilietinės – visai neįaudino. Tačiau nereikia skubėti siaurinti Mažvydo akiračio.

Nieko negalime pasakyti apie Mažvydo požiūrį į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinį gyvenimą, tokias valstybės savarankiškumo apraiškas, kaip Alberto Goštauto iniciatyva parengtą Pirmąjį Lietuvos Statutą (1529) arba to paties Lietuvos didiko valia rašomas Lietuvos kronikas (metraščius) XVI a. pirmojoje pusėje. Tiesa, tie metraščiai buvo rašomi rusėnų kalba, plito tik rankraštiniais nuorašais, bet jie skleidė valstybinį patriotizmą. Daugelis juos skaičiusių to meto eruditų tikėjo ten skleidžiama informacija, kad lietuvių bajorai yra kilę iš romėnų. Apie tai turėjo būti girdėjęs ir Mažvydas. 1523 m. Krokuvoje išleidžiama lotynų kalba Mikalojaus Husoviano Lietuvą aukštinti poema *Apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę*. Tų dalykų Mažvydas, einantis mokslus, negalėjo nežinoti. Deja, šaltiniai apie tai nepateikia jokios konkrečios informacijos.

Taip, jis neturėjo tokių ryšių su LDK diduomene kaip Kulvietis, Rapolionis, Zablockis, bet su Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu bendravo artimai ir intensyviai, jį palaikė Žemaičių seniūnas Jonas Bilevičius. Mažvydas buvo Kulviečio, Rapolionio bendražygis, vadinas, iš esmės priklausė tai pačiai ryšių orbitai. Įsidėmėtinas dar toks faktas. Vokiečių teologas Mencelijus parengė lotynų kalba leidinį, kuriame

paskelbti Rapolionio ir jo paties disputai teologijos klausimais. Jie išleisti Vokietijos mieste Eislėbene 1558 m. Dedikacijoje Mikalojui Radvilai Juodajam, Lietuvos kancleriui ir Vilniaus vaivada, Mencelijus mini Lietuvos įžymius vyrus – Kulvietį, Jurgį (tikriausiai Zablockį), Rapolionį ir Mažvydą. Ar reagavo į šią informaciją Radvila Juodasis, nežinia. Protestantizmą (kalvinizmą) Lietuvos valstybėje jis platino lenkų kalba.

Kai kurie faktai rodo, kad Mažvydui nestigo pilietinio ir tautinio užmojo, nors pirmasis jo darbas buvo liuteroniškai auklėti savo parapijiečius, įstrigusius tarp pagonybės ir katalikybės. Mažvydas apskritai laikėsi švietėjiškos doktrinos. Savo *Katekizmo* eiliuotoje pratarmėje jis džiugiai skelbia, kad lietuviai turės savo knygų, kad įgyvendintas senas tautos troškimas. Ištikimybė tėvynei kartu su pagarba didiesiems kunigaikščiams, vadinasi, Lietuvos valdovams, ne Lenkijos karaliams, deklaruojama lotyniškoje *Katekizmo* dedikacijoje. Nuo Jogailos laikų visi Lenkijos karaliai buvo Jogailaičiai. Pirmoji eilutė skelbia tėvynės Lietuvos meilę: „Lietuva mano garsi, kunigaikščių laiminga tėvyne“. Lotyniškas originalas skamba dar patriotiškiau: „ducum magnorum altrix“ – „didžiųjų kunigaikščių tėvyne“. Lietuvos valdovų titulas buvo būtent „didysis kunigaikštis“ – *dux magnus*. Gyvendamas Ragainėje tarp lietuvių, Mažvydas nesijautė esąs tarp svetimų ir *Giesmių krikščioniškų* pirmosios dalies lotyniškoje pratarmėje, kaip sakėme, pabrėžė tą savo tautinę nuostatą: jis dirba ir Bažnyčiai, ir tam, kad „mūsų gimtasis žodis tarnaudamas gyvas išliktų ir būtų perduotas ainiams“. Visa tai sieja Mažvydą ir su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste, ir su savo tauta. Tai pilietiškas nusiteikimas. Apskritai Mažvydo šaknys – Lietuvoje, nors likimas jam lėmė gyventi ir dirbti Prūsijoje.

Albinas Jovaišas, *Jie parašė pirmąsias lietuviškas knygas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 98–129.